

Dat is *andere* taal!

Streektaalen en dialecten van Nederland

Rien van den Berg en Marc van Oostendorp

WinklerPrins

Uitgeverij Unieboek | Het Spectrum bv, Houten - Antwerpen

Inhoud

Voorwoord	7
Taal en verleden	11
Waddeneilanden	25
Taal en wetenschap	31
Fryslân	41
Taal en geografie	49
Groningen en Drenthe	57
Taal en identiteit	63
Overijssel en Flevoland	71
Taal en geld	79
Gelderland	85
Taal en liefde	93
Holland en Utrecht	99
Taal en Bijbel	105
Stadsdialecten	115

Taal en macht	121
Zeeland	135
Taal en mythe	141
Brabant	149
Taal en techniek	155
Limburg	163
Taal en wereld	169
Vlaanderen	179
Taal en toekomst	185
De andere talen van Nederland	191
Literatuuropgave en verantwoording	197
cd Klein Duimpje	199

Voorwoord

Je staat er misschien nooit bij stil, maar er is eigenlijk niemand die Algemeen Beschaafd Nederlands spreekt: het is een norm die hoog boven ons zweeft en die niemand echt bereikt. De koningin, bijvoorbeeld, spreekt die Algemeen Nederlands tijdens de Troonrede? Er zijn eigenlijk maar een paar mensen die zo praten: de koningin zelf, natuurlijk, en de cabaretiers die haar nadoen. De nieuwslezer dan? Maar ook Rob Trip spreekt thuis waarschijnlijk anders als hij eenmaal op de bank zit.

Van bijna iedere Nederlander kun je horen waar hij vandaan komt – heus niet alleen de deelnemers aan *Boer zoekt vrouw* die dialect spreken, maar zeker ook de hoofdpersonen in *Oh Oh Cherso* en eigenlijk ook bijna alle gasten in *Buitenhof*. Op de Dam in Amsterdam pluk je een Rotterdammer er zo uit, maar een echte Amsterdammer of Rotterdammer weet als hij stadgenoten hoort praten soms zelfs in welke wijk ze wonen. Een Hagenees praat anders dan een Hagenaar, een Scheveninger anders dan iemand uit Wassenaar.

Iedereen spreekt zijn eigen taal. Hoe je de dingen zegt, welke woorden je kiest, dat hangt allemaal af van wie je bent. Waar je geboren bent, wie je vrienden zijn, wat voor werk je doet, of je kinderen hebt, of je in de stad woont of op een dorp, hoe oud je bent: al die dingen laten hun sporen na in je taal.

Van oudsher werd de taal die je sprak grotendeels bepaald door de streek waar je woonde. Sterker nog: elke streek, of zelfs elk dorp, had z'n eigen taal. Dat kwam vaak heel precies. In een dorp in de Achterhoek kun je nog steeds 's avonds **veur 't vuur** van de open haard kruipen. Eén dorp verderop kruip je **vuur 't veur**.

Algemeen Beschaafd Nederlands, dat bestond helemaal niet. De standaardtaal is voor Nederland officieel pas uitgevonden toen daar behoefte aan ontstond. In de zeventiende eeuw kreeg de jonge Republiek behoefte aan een taal die overal begrepen kon worden. En daarvoor moesten heel veel keuzes gemaakt worden. Een zinnetje: Jan denkt dat hij had kunnen komen. Simpel niet? Niet. Een Achterhoeker zegt: **Jan denkt datte komm ekund had**. Die laatste werkwoorden dus in precies de omgekeerde volgorde. In andere dialecten, in het aangrenzende

Overijssel bijvoorbeeld, kun je zeggen: **Jan denkt dat em hadde koom'n kunnen**. Er zijn ook dialecten waar ze zeggen dat Jan **kunnen komen had**. Je zou zeggen: alles kan dus. Maar ook dat is niet waar. In geen enkel Nederlands dialect kun je zeggen: **Jan denkt dat hij gisteren kunnen had komen**. Maar waarom niet? Zulke vragen kunnen taalonderzoekers tot waanzin drijven.

Verdwijnen de dialecten? Ja. Er is de afgelopen decennia al heel wat taalvariatie verdwenen. Nee. Op Ameland bijvoorbeeld gaan eilanders bewust dialect spreken, ook als ze dat verleerd waren of zelfs als ze dat van huis uit niet deden, om zichzelf van de enorme stroom toeristen te onderscheiden. Er ontstaan ook nieuwe dialecten. Nieuwe sprekers van het Nederlands nemen allerlei buitenlandse invloeden mee en die verschillen van de ene wijk tot de andere. Wie sms of twitter gaat gebruiken, gaat de taal spreken die bij dat medium past en creëert ook daarmee nieuwe talen.

Dialecten kunnen taalonderzoekers niet alleen tot waanzin drijven maar ook tot onderzoek. In een reusachtig project luisterden dialectonderzoekers uit Nederland en Vlaanderen de afgelopen decennia hoe de mensen in honderden plaatsen er praten. In dit boek zullen we een deel van al die andere informatie ontsluiten. **Dat is andere taal!** leidt je rond door de wereld van de Nederlandse taalvariatie.

Auteur Marc van Oostendorp vertelt op de dialect-cd het sprookje **Klein Duimpje** in de standaardtaal. (Uit de televisieserie *Dat is andere taal!*)

Dit boek bestaat uit vierentwintig hoofdstukken. Twaalf gaan over de streek-talen en dialecten van een bepaalde regio, die we zo ongeveer van noord naar

zuid doorlopen (van de Waddeneilanden naar Zuid-Afrika): we volgen daarbij voor Nederland het klassieke opdreunrijtje van de provincies en hebben daarnaast aandacht voor enkele nieuwe dialectvormen en voor het Nederlands buiten de landsgrenzen. Deze hoofdstukken zijn te herkennen aan hun lichtblauwe ondergrond. Daarnaast zijn er twaalf hoofdstukken over thema's die over de grenzen van al die gebieden heengaan. Ieder van die hoofdstukken is door een van ons tweeën gesigneerd: dat is degene die in de eerste plaats verantwoordelijk is voor die tekst, maar we hebben steeds samengewerkt.

Auteur Rien van den Berg vertelt op de dialect-cd *Klein Duimpje* in het Urkers: *De kleane Duum*. (Uit de televisieserie *Dat is andere taal!*)

En dan nog iets over de termen die we gebruiken: we hebben hierboven de woorden *Algemeen Beschaafd Nederlands* gebruikt, maar in de rest van dit boek gebruiken we die niet meer. Net als de meeste mensen die over taal schrijven, gebruiken we verder alleen de woorden *Standaardnederlands* en *standaardtaal*. Die woorden zijn duidelijker: het gaat niet om beschaving – in het *Standaardnederlands* kun je de vreselijkste dingen zeggen, net als in het dialect – het gaat hem om de functie van die standaardtaal, die dan ook niet boven de dialecten staat, maar ernaast.

Rien van den Berg en Marc van Oostendorp
juli 2012

Thu bist gardbrunno,
thu bist puzza therro
quekken wazzaro...

Taal en verleden

De oudste teksten

Thu bist gardbrunno, thu bist puzza therro quekken wazzaro...

Zeg het maar: klinkt de zin hierboven als Nederlands in de oren? Hij komt uit de *Leidse Willeram*, een van de alleroudste boeken in het Nederlands, geschreven rond 1100 in het klooster van Egmond.

Je bent (een) fontein, je bent een bron van fris water...

Puzzel eventjes op de zin, en je komt best een eindje met de vertaling. Vooral als je ook wat Duits kent: **Garten**/tuin, **brunnen**/fontein, **du bist**/je bent, **wasser**/water. Bij het woordje **quekken** helpt het wat ouderwetse woord ‘verkwikken’. Dat deze zin nogal Duits aandoet, kan kloppen: de *Leidse Willeram* is een vertaling van een Duits boek dat een paar decennia eerder, rond 1060, geschreven was door Willeram von Ebersberg – in het Oudhoogduits. Het oorspronkelijke Duits schemert nog sterk door het Oudnederlands heen – je leest dus niet de taal die rond 1100 in de omgeving van Egmond gesproken werd.

Er is een nog oudere Nederlandse tekst: de *Wachtendonckse Psalmen*, uit het klooster in Munsterbilzen, in het huidige Belgisch-Limburg. Het oorspronkelijke boek van voor het jaar 1000 – met psalmen en liedteksten – bestaat niet meer, maar we hebben fragmenten eruit, die gekopieerd zijn in de zestiende en zeventiende eeuw. Ook de *Wachtendonckse Psalmen* gaan terug op een Duits voorbeeld, maar dragen daar minder de sporen van dan de *Leidse Willeram*. Toch gaat het ook hier om teksten die wat ver afstaan van de gesproken taal. Psalmen, uit de Bijbel, werden heel precies vertaald uit de grondtekst (in dit geval het Latijn), en de nauwkeurigheid van de vertaling was belangrijker dan de vraag of het wel ‘goed Nederlands’ was.

De Utrechtse Doopbelofte is nog ouder, tussen 750 en 800 opgeschreven, en ook herkenbaarder dan het ‘Nederlands’ van de *Leidse Willeram*. Het is een voorgeschreven ‘gesprek’ tussen een priester en iemand die zich bekeerd had

‘Ook spreken zy,
en vooral de Vrouwlieden,
op een lymenden toon, dien zy op
verschillende wyzen verhoogen
en verlaagen.’

Waddeneilanden

Zoals er een vereniging van waddenliefhebbers is, zo zou er eigenlijk ook een vereniging moeten zijn van liefhebbers van de taal van de Waddeneilanden. Zoals je er beschermde dier- en plantensoorten vindt, zo vind je er ook elders bijna verdwenen taalvormen. En zoals er telkens weer wat nieuws aanspoelt op het strand, ligt ook het dialect bezaaid met eigen woorden. Zoals de natuurliefhebber tot rust kan komen op de Wadden, zo kan de taalliefhebber genieten van de waddendialecten.

Nergens kun je beter zijn dan op een eiland, en al helemaal als je belangstelling hebt voor taal. Aan de ene kant houdt het water ze niet alleen letterlijk gescheiden van het vasteland, maar ook figuurlijk: nergens zijn de dialectgrenzen zo diep als waar ze door water worden gemarkeerd. Wat er op de ene oever gebeurt heeft geen onmiddellijk effect op wat er aan de overzijde plaatsvindt. Tegelijkertijd staan de bewoners van de eilanden natuurlijk op allerlei manieren met de bewoners van overzee in verbinding: vroeger bijvoorbeeld via de handel en de visserij en tegenwoordig vooral ook via het toerisme.

Eeuwenlang hebben er in het Waddengebied mensen gewoond, en de taal is door die eeuwen getekend: het heeft oude wortels bewaard en tegelijk op allerlei manieren de invloed ondergaan van de talen van mensen van elders met wie de eilandbewoners in contact kwamen.

Om het leven op de eilanden goed te begrijpen moet je beseffen dat er elk jaar, vooral in het zomerseizoen, tienduizenden mensen meer op een willekeurig eiland logeren dan er vast wonen. De meeste van die mensen houden zich natuurlijk nauwelijks met de lokale taal bezig. Ze komen met de lokale bevolking oppervlakkig in aanraking in een winkel of een kroeg en horen het dialect zelden gebruikt worden. Veel eilanders schakelen moeiteloos over op het Nederlands zodra er een toerist in de buurt is, en op het Duits of het Engels als die toerist van ver komt.

Dat was trouwens in de negentiende eeuw al zo, toen de historicus Allan melding maakte van het ‘beschaafde’ Nederlands dat veel eilanders beheersten en dat hij toeschreef aan de gedurige omgang met vreemdelingen’. Tegelijkertijd

cd Klein Duimpje

Eén sprookje, veertien keer verteld

Hoe klinken die Nederlandse streektafen en dialecten? Verstaat u Fries, Volendams of Helmonds? Op de cd *Klein Duimpje*, die achter in dit boek te vinden is, kunt u het sprookje beluisteren, op veertien manieren verteld.

Klein Duimpje in het **Standaardnederlands** verteld door Marc van Oostendorp. Vertaald uit het Urkers door Martine Both.
Met dank aan RTV Noord-Holland.

Klaain Doemke in het **Gronings** verteld door Arnold Veeman. De Groningse vertaling is van Jan Siebo Uffen.

Lyts Tomke in het **Fries** verteld door Foppe de Haan. De Friese vertaling werd verzorgd door Machielsen vertalingen.
Met dank aan Omrop Fryslân.

Klein Doempje in het **Drents** verteld door Abel Darwinkel. Vertaling in het Noord-Drents van Norg door Abel Darwinkel (Huus van de Taol).
Met dank aan RTV Drenthe.

Klean Duumpke in het **Twents** verteld door Herman Finkers. *Klean Duumpke* is een eigen interpretatie van het sprookje.

© Tekst: Herman en Wilfried Finkers. Twentse vertaling: Herman Finkers

Klein Duumke in het **Achterhoeks** vertaald en verteld door Arie Ribbers.
Met dank aan Omroep Gelderland.

De kleane Duum in het **Urkers** verteld door Rien van den Berg. De Urker tekst is van Klaas Romkes.

Klaan Dûûmpie in het **Volendams** vertaald en verteld door Sijmen Tol.

Klaan Doimpie in het **Derrepers** (dialect van Egmond aan Zee) vertaald en verteld door Jannek Konijn.

Met dank aan RTV80.

Klaain Duimpie in het **Rezoors** (dialect van Rijsoord) vertaald en verteld door Stephan de Vos.

Klein Duumpje in het **Zeeuws** vertaald en verteld door Wendy Blanchard.

Met dank aan Omroep Zeeland.

Klèèn Doimke in het **Helmonds** vertaald en verteld door Sonja Adriaansen-Berens.

Met dank aan Omroep Brabant.

Klein Duumke in het **Limburgs** vertaald en verteld door Monique Soons-Martens.

Met dank aan RTV Utrecht.

Klain Duimeke in het **Antwerps** vertaald en verteld door Claudia Calberson.

De sprookjes zijn in MP3-formaat.

Mastering: Studio Rob, Nijmegen.

De cd *Klein Duimpje* heeft niet de pretentie een complete afspiegeling te zijn van alle streektaalen en dialecten van Nederland. De verzameling Klein Duimpjes geeft wel een uniek beeld van de diversiteit van onze taal.

Ontbreekt *Klein Duimpje* in úw dialect? En wilt u daar iets aan doen?

Ga dan naar www.datisanderetaal.nl.